Farklı Bir Mezar Anıtı Olarak Açık Türbeler: Muş Örnekleri

Open Tombs Different as a Funerary Monument: Samples of Muş

Bülent Nuri Kılavuz*

Abstract: One of the most frequently discovered artefacts in the Medieval and Post-Medieval Surface Explorations, carried out in the province of Muş between the years 2007-20012, are memorial tombs. During the exploration, different types of tombs that were not covered and not included in the memorial tomb classification were encountered. While these tombs, reaching thirteen in numbers, are centered in Bulanık and Korkut regions, similar examples were observed in areas nearby. Various structures were built on top of the graves or at least gravestones were placed on them in different cultures as a symbol of respect to the person that passed away, to honor their memory, to make the location of the grave permanent and protect the grave. According to Islamic beliefs, the remains of a person has to be buried in soil. In Arabic, the hole that the body is placed into is called sepulchre and the mound of dirt placed on it is called mausoleum, and grave means the place of visit. Introduced to Anatolia by Turks, many mausoleums in different forms were built in accordance with the period's characteristics beginning from Anatolian Seljuk Empire until the end of Ottoman Era. Mausoleums are divided into nine classes in the explorations carried out, generally according to their body forms. While mausoleums with open sides in baldachin form are included in this classification, un-covered mausoleums are not. In addition to a few examples of it in the classical era of Ottoman architecture, similar examples are frequently encountered in Istanbul and Balkans, especially in the late era. The open mausoleums in Muş; were generally built as a grave structure with their square or rectangle plans that surround two or three graves in them, with coping walls, entrances and altars. This different type of grave structure can be named as "Open Mausoleum".

Structured Abstract: One of the most frequently discovered artefacts in the Medieval and Post-Medieval Surface Explorations, carried out in the province of Muş between the years 2007-20012, are memorial tombs. During the exploration, different types of tombs that were not covered and not included in the memorial tomb classification were encountered. While these tombs, reaching thirteen in numbers, are centered in Bulanık and Korkut regions, similar examples were observed in areas nearby.

Various structures were built on top of the graves or at least gravestones were placed on them in different cultures as a symbol of respect to the person that passed away, to honor their memory, to make the location of the grave permanent and protect the grave. According to Islamic beliefs, the remains of a person

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Assoc. Prof. Dr. Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Arts History
ORCID 0000-0002-0775-1945
bnkilavuz@gmail.com

Cite as/ Atıf: Kılavuz, B. N. (2020). Farklı bir mezar anıtı olarak açık türbeler: Muş örnekleri, *Turkish Studies - Social*, 15(1), 389-424. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40262>

Received/Geliş: 23 December/Aralık 2019

Accepted/Kabul: 25 February/Şubat 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 29 February/Şubat 2020

CC BY-NC 4.0

has to be buried in soil. In Arabic, the hole that the body is placed into is called sepulchre and the mound of dirt placed on it is called mausoleum, and grave means the place of visit.

Introduced to Anatolia by Turks, many mausoleums in different forms were built in accordance with the period's characteristics beginning from Anatolian Seljuk Empire until the end of Ottoman Era. Mausoleums are divided into nine classes in the explorations carried out, generally according to their body forms. While mausoleums with open sides in baldachin form are included in this classification, un-covered mausoleums are not. In addition to a few examples of it in the classical era of Ottoman architecture, similar examples are frequently encountered in Istanbul and Balkans, especially in the late era.

The Open Mausoleums discovered in the province of Muş during Surface Explorations are; Mollakent Mihraplı Mausoleum in Bulanık, Mollakent Şeyh Hasan (Kara Abdal) Mausoleum, Mollakent Abdal (Tutaklı) Ağa Mausoleum, Mollakent Şeyh Süleyman Mausoleum, Mollakent Mezarlığı Northeast Mausoleum, Esenlik Şeyh Melik Mausoleum, Esenlik Şeyh Tahir Mausoleum, Kurganlı Village Dagestani Corporal Muhammad Efendi Mausoleum, Kayışık Village Şeyh İsa and Züleyha Mausoleum in Central Muş, Mescidli Village Mausoleum, Sazlıkbaşı Village Mausoleum in Korkut and Akyıldız Village Mausoleum. Additionally, there are remains of a mausoleum unearthed as a result of illegal archeological excavations in the old graveyard of Malazgirt Sarıdavut Village. There are thirteen open mausoleums. These mausoleums are located in the middle of Muş region, around Bulanık Mollakent Town.

The open mausoleums in Muş; were generally built as a grave structure with their square or rectangle plans that surround two or three graves in them, with coping walls, entrances and altars. This different type of grave structure can be named as "Open Mausoleum".

The mausoleums studied are placed outside the graveyard, at the highest point of the graveyard or in the middle of the graveyard except the ones in Esenlik Village. They are not connected to another structure. Those buried in these mausoleums are either Sheikhs or the notable people of that region.

While there are names on the tablet in Kayışık Village Şeyh İsa and Züleyha Mausoleum, there is no date. AH. 1124 / C.E. 1809 are written on the tablet in Mollakent Şeyh Süleyman (Southwest) Mausoleum. Other mausoleums can be dated by the dates of the gravestones in them or their wording.

Bulanık Mollakent Şeyh Hasan (Kara Abdal) Mausoleum is the first example with its date of AH. 715 / C.E. 1315 and Korkut Akyıldız Village Mausoleum is the last example with its date of AH. 1332 / C.E. 1914.

Square plans or rectangle ones that are similar to square plans were used in the building of mausoleums.

The number of graves in a single mausoleum varies between one and fifteen.

One of the first examples of Open Mausoleums in Ottoman Architecture is Hersekzade Ahmet Paşa Mausoleum (1517) in Yalova-Altınova. Plan of Istanbul Fatih Mesih Mehmet Paşa Mausoleum (1591-92) is octagonal. While the sides of the mausoleum were equipped with metal cages, its ceiling was left open. In the late Ottoman era, open ceiling mausoleums were built more commonly. It can be said that the ceilings of the Köprülü Mehmet Paşa (1661), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1683), Üsküdar Gülnuş Valide Sultan (1710) and Koca Ragıp Paşa (1762) Mausoleums were left open as a consequence of Kadızadeler movement in the first half of 17th century in Istanbul. Their ceilings are covered with iron bars that form a dome. One side of Istanbul Şeyhülislam Saadeddin Efendi Mausoleum facing the road has four arcades and an open ceiling. One of the last examples, Istanbul Servetseza Kadın Mausoleum (1877), is in baldachin form and has an open ceiling. Hatice Canan Hanım Mausoleum (1907) and Fatma Şerife Hanım Mausoleum (1912-13) have similar arrangements as well. Looking at Müftü Hacı Mustafa Asım Efendi Mausoleum (1900) at Safranbolu cemetery in Safranbolu, it can be understood that it had an open ceiling from the wall bonding technique and the capstone marks on the walls. Open ceiling mausoleums were common in the Balkans and Bosnia-Herzegovina during 18th and 19th centuries.

Conclusion

Memorial tombs or marks determine the place of the buried person beneath the soil in the sepulchre for the purpose of visitation and provide the grave with an identity. Additionally, by determining their places, it is ensured that these places are preserved and with the marks, it is known who they belong to. The graves,

which are indicated by a gravestone or sarcophagus, are protected from the environmental factors with the architecture around and above it. Beginning from the earliest times, the graves were taken under protection with a row of stones or a wall and a border was created around them. It can be understood from İmam Şafi's saying "the domes of the mausoleums were demolished", that the ceilings covering the mausoleums were demolished. It was also stated in Sultan II. Murat's testament with "their ceilings were left open in order not to be deprived of Allah's mercy". Open ceiling mausoleums, first examples of which were observed in Muş region in the beginning of 14th century and whose constructions continued until the latest periods, are actually memorial tombs that have been built since the earliest periods in Turkish Art. As can be seen from the examples in which more than one person are buried in these memorial tombs, mausoleums and cupola, some of them were simplified and arranged as family grave.

Ancestor culture is one of the most prominent features of Turkish Art; therefore these memorial tombs that pay a respect to their memories were built. While this practice was common before İslam, it continued to be common by advancing with new affects. Cain, cupola and mausoleum structures are the most monumental types of memorial tombs in Turkish Art. There are other memorial tomb structures that were built as a different practice similar to these ones or formed by surrounding several graves. In some of these examples, the tombs were monumentalized by including a mihrab, entrance door and window. These tomb structures that do not have a ceiling cover and whose walls generally end with capstone can be named as "Open Mausoleum". These structures, especially thirteen of which are located in Muş Bulanık and Korkut region, are important in the sense that they are a differently type.

Keywords: Tomb, Grave, Mus, Mollakent, Ottoman State.

Öz: Muş ilinde 2007-2012 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz, Ortaçağ ve Sonrası Yüzey Araştırmalarında en fazla tespit edilen eserlerin başında mezar anıtları gelmektedir. Araştırmalar sırasında, mezar anıtları sınıflandırmasında yer almayan, üst örtüsüz farklı türbe tipleriyle karşılaşmışır. Bulanık ve Korkut yöresinde yoğunlaşan ve sayıları on üçü bulan bu eserlerin yakın bölgelerde de benzer örnekleri görülmektedir. Farklı kültürlerde ölen kişilere saygı ifadesi olarak, anısını yaşatmak, yerini kalıcı kılmak ve korumak amacıyla mezarların üzerine çeşitli yapılar yapılmış veya en azından mezar taşları konulmuştur. İslam inancına göre cenaze toprağa gömülmek zorundadır. Arapçada bu çukura kabir, üstündeki toprak yığının da türbe denilmektedir. Mezar da ziyaret yeri anlamındadır. Anadolu'ya Türklerle birlikte giren türbeler, Anadolu Selçuklu döneminden Osmanlı Döneminin sonuna kadar dönem özelliklerine göre çok sayıda ve farklı formlarda türbeler inşa edilmiştir. Yapılan araştırmalarda türbeler genellikle gövde formlarına göre dokuz sınıfa ayrılır. Bu gruplandırma içinde yanları açık baldaken formu türbeler yer alırken, üst örtüsüz türbeler dahil edilmemiştir. Osmanlı mimarisinde klasik dönemde birkaç örneği olmakla birlikte özellikle geç dönemde İstanbul'da ve balkanlarda üst örtüsüz benzer örnekler ile yaygın şekilde karşılaşmaktadır. Muş'taki açık türbeler; içlerinde genellikle iki veya üç mezarı çevreleyen, kare veya dikdörtgen planları, harpuştalı duvarları, girişleri ve mihrapları ile birer mezar yapısı olarak yapılmışlardır. Farklı bir tip olan bu mezar yapıları "Açık Türbe" olarak adlandırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Türbe, Mezar, Muş, Mollakent, Osmanlı

1. Giriş

Muş ilinde 2007-2012 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında incelenen eserlerin başında mezar anıtları gelmektedir. Bu mezar anıtlarının sınıflandırılmasında farklı bir grup oluşmuştur. Üst örtüsüz bu mezar anıtlarının benzerleri bölgede daha önce yapılan çeşitli araştırma ve kazılarda bulunmuş, farklı yayınlarda da bahsedilmiştir.

Türk Sanatında daha köklü ve yaygın olmak üzere çeşitli kültürlerde, ölen kişiye saygı ifadesi olarak mezar üzerine farklı formlarda yapılar yapılmış veya en basitinden, şahide veya sanduka türünde mezar taşları konulmuştur. Bu durum; döneme, bölgeye, inanç şekline göre zaman zaman değişmiş ve gelişmiştir.

İslam inancına göre ceset, şekil ve ölçüleri fıkıh kurallarına göre belirlenmiş kabre konularak toprağa gömülür (Karamağaralı,1992: 1; Önköl, 1992: 1; Karaman, 1996: 9-10; Ragheb,

1996: 17-19; Şeker, 1999: 28). Kabir, cenazenin defnedildiği (gömüldüğü), toprakta açılan çukurdur (Demirci, 2001: 33; Mustafa ve diğerleri, 1990: 711).

Kabir yerinin belli olması için İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren, baş ve ayakucuna birer taş veya tahta parçası dikilmiştir. Ancak yatan kişinin kim olduğu bilinmemesi için bu şahideler yazısız boş bırakılmıştır (Ragheb, 1996: 17-23; Daş, 2007: 11-12). Mezar, Arapça ziyaret yeri anlamında (Develioğlu, 1993, s. 640; Parlatur, 2006, s. 1085; Mustafa ve diğerleri, 1990, I: 407) olmakla birlikte dilimize kabir anlamıyla yerleşmiştir.

Türbe, Arapçada “yerin üst sathı, kabir, mezarlık” anlamında “el turbetu” kelimesinden gelmektedir (Mustafa ve diğerleri, 1990, I: 83; Daş, 2007: 11; Şemseddin Sami, 2011: 310). Arapça, ölünün gömüldüğü, etrafı çevrilmiş veya örtülmüş yer olarak da kullanılır (Pakalın, 1983, III: 539). Türbeler, toprağa verilen veya mumyalanan cesetleri korumak ve medfun şahsın anısını ebedileştirmek maksadıyla yapılmıştır (Önkal, 1996: 1). İçinde bir mezar bulunan bir mekan, etrafı ve üstü kapalı veya açık olsun Türk Sanatında ve dilinde Türbe denilir. Buna göre Kapalı veya Açık Türbeler oluşur. (Ünsal, 1982: 77)

Kur'an-ı Kerim'deki Ayetlere, Hz. Peygamberin Hadislerine, İslam örf ve adetlerine göre ceset toprağa gömülür. İlk dönemlerde kabirlere özel bir itina gösterilmesi tasvip edilmemiş ve yasaklanmıştır. Sonra hadisler toleranslı tefsir edilerek meşhur ulema ve ümera için çadır biçiminde basit türbeler yapılmaya başlanmıştır. İmam Şafi (d. 767 - ö. 820), “*Mekke'de bazı valilerin kabristan dahilinde inşa edilmiş olan kubbeleri yıktıklarını gördüm*” demektedir. İslam dünyasında bilinen ilk türbe Halife Muntasır'ın annesi adına yaptırılan 9. yy. ikinci yarısına tarihlendirilen ve Samarra'da bulunan Kubbetü's-Süleybiye'dir (862) (Önkal, 1996: 2). Ardından en eski mezar abideleri, Türklerin hakim oldukları sahalarda, önceden var olan geleneğin yeni dini prensiplerle şekillenmiştir (Önkal, 1996: 3). İslam dünyasında türbenin yaygınlaşmasında ve önemli örneklerinin ortaya çıkmasında en büyük rolü Türkler oynamıştır. Karahanlılar'dan Osmanlılara kadar geniş bir zaman ve coğrafyada birçok türbe inşa etmişlerdir (Önkal, 1992: 1).

Ahlat'ta Meydanlık Mezarlığında, Kebbire Hatun'un şahideli sandukadan oluşan mezarının, şahidesindeki kitabesinde “haza türbeti” (Karamağaralı, 1992: 174, f. 345-346), yine Meydanlık Mezarlığının Kadılar bölümünde Nasiha Hatun'un tek şahideli sandukalı mezarının şahidesinde de “Haza Türbe” ifadesi geçmektedir (Karamağaralı, 1992: 159-160, f. 318-322).

Toprak anlamındaki Arapça “türb” kökünden gelen türbe kelimesi, mezar üzerine kurulan binalara alem olmuştur. Araştırmalarda kubbeye örtülü olanlara türbe, külahla örtülü olanlara künbed (Kümbet) deniliyorsa da, Kayseri'de Şah Cihan'ın Döner Künbed olarak tanınan yapısının kitabesinde türbe olarak zikredilir. Bu durum türbe kelimesinin daha kapsamlı olduğunu ortaya koyar (Önkal, 1996: 1).

Mezar yapılarının farklı İslam toplumlarında farklı adlarla anıldıkları; Arap toplumlarında bu yapılara “kubbe”, Farsça konuşulan bölgelerde “künbed” ve Türk toplumlarında ise “türbe” veya “türbet” denildiği malumdur. Kitabelerinde ve kaynaklarda bu yapılar bazen “ravza”, “meşhed”, “makber” gibi daha farklı şekillerde anılmışlarsa da bunlar özel anlamlar kazanarak mahallî bir kullanımla sınırlı kalmışlardır. (Önkal, 2009: 125).

Türbe tabiri daha ziyade mukaddes ve aziz sayılan büyüklerin mezarları için kullanılır. Bu gibi zatların mezarlarına da onlara hürmeten türbe denir; ziyaret olunan mezar manasındır (Arseven, 1983, IV, s. 2053; Doğanay, 1999, s. 102). İçinde bir mezar bulunan bir mekân için etrafı ve üstü kapalı veya açık olsun Türk Sanatında ve dilinde “Türbe” denilir; buna göre de Kapalı Türbe ve Açık Türbeler oluşur (Ünsal, 1982: 77).

Sanat Tarihinde “açık türbe” olarak adlandırılan mezar yapıları, üst örtüsü ayak veya sütunlarla taşınan baldaken olarak da adlandırılan etrafı açık türbelerdir. Açık türbelerin diğer çeşidi ise üstü de açık olanlardır. Üstü açık türbeler de hem etrafı hem üstü açık veya sadece üstü

açık etrafı çevrili olmak üzere ikiye ayrılır. Terminolojik olarak etrafı ve üstü açık olanlara *çardak*, sadece üstü açık olanlara *çardıvar* denilebilir. II. Murat'ın vakfiyesinde türbesi için "*çardıvar*" ifadesi de geçmektedir (Önkal, 2010: 481-483).

Osmanlı hükümdarı Sultan II. Murad'ın Cemaziy el-Ahır 850 H. Tarihli vakfiyesinde ölümünden sonra yapılacak olan türbesinin yeri ve özellikleri anlatılmaktadır. "*Ve dahi vasiyet idüp şöyle buyurdu ki: Bürûsa'da merhum oğlum Ali yanındaki kabrün katında koyalar, amma iken yakın koymayalar ve zîr-i zemin itmeyüp* (Arapça nüshada; "*Ve lâ yüc'al lehû serdâbü ke-sâri's-Selâtin*" Yani diğer sultanlar gibi serdab (mahzen-mezar odası) yapılmasın" yazılıdır) *sünnet mücebince yire gömeler. Ve dahi vasiyet idüp buyurdu ki: Ol malumdan beşbin filori harç idüb üzerüme bir çârdıvar türbe yapalar; üstü açık ola ki, üzerüme yağmur yağa, amma çevre yanını örtme ideler, altında hafızlar Kur'an okumağ için. Ve vasiye idüp buyurdu kim, benden sonra evladumdan ve ensabumdan fil-cümle soyumdan sopumdan her kim ki ölicecek olursa, benim yanıma komıyalar ve katuma getürmeyeler*" (Doğanay, 1999: 105; Sertoğlu, 1969: 69; Uzunçarşılı, 2006: 3).

Anadolu'ya Selçuklularla birlikte giren türbe, gövde biçimlerine göre sınıflandırılır. Bu konuda ilk çalışmaları yapan M. O. Arık, yatay ve dikey karakterliler olarak ikiye ayırmakta, her grup da kendi içinde alt başlıklardan oluşmaktadır (Arık, 1969: 57-119). H. Önkal da gövde yapılarına göre türbeleri sekiz sınıfa bölmektedir (Önkal, 1996: 15-18; Daş, 2007: 19).

Anadolu'da Beylikler döneminde "Baldaken" tarzında türbeler yapılmaya başlanmıştır. Baldaken tarzı türbeler, kareden çokgene kadar çeşitli planlarda, üst örtüsü ayak ve sütunlarla taşınan, üstü kapalı, yanları açık türbelerdir. Baldaken tarzı türbelerin diğer türbelerden en önemli farkı dışa açık olmalarıdır (Kılıcı, 2007: 11-19).

Hazire; cami, tekke, türbe bahçesinde duvar ya da parmaklıkla çevrili küçük mezarlıktır (Arseven, 1983, III: 1318; Sözen ve Tanyeli, 1996: 102).

2. Muş Açık Türbeleri

Yüzey araştırmaları sırasında Muş ilinde tespit edilen Açık Türbeler; Bulanık'ta Mollakent Mıhraplı Türbe; Mollakent Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi, Mollakent Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi, Mollakent Şeyh Süleyman Türbesi, Mollakent Mezarlığı Kuzeydoğu Türbe, Esenlik Şeyh Melik Türbesi, Esenlik Şeyh Tahir Türbesi, Kurganlı Köyü Dağıstanlı Zaptiye Onbaşı Muhammed Efendi Türbesi, Muş Merkez'de Kayatışık Köyü Şeyh İsa ve Züleyha Türbesi, Mescidli Köyü Türbesi, Korkut'ta Sazlıkbaşı Köyü Türbesi, Akyıldız Köyü Türbesi'dir. Ayrıca Malazgirt Sarıdavut Köyü eski mezarlığında da kaçak kazılar sonucunda ortaya çıkarılmış bir türbe kalıntısı daha mevcuttur. Malazgirt Sarıdavut Köyü'nde kiyle birlikte on üç açık türbe vardır. Bu türbeler Muş ili coğrafyasının ortasında, Bulanık Mollakent Beldesi çevresinde yer almaktadır (Foto. 1).

2.1. Bulanık Mollakent Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi

Mollakent Beldesinin merkezindeki mezarlığın kuzeyindedir (Foto. 2). Kareye yakın yamuk planlı olan türbenin dış ölçüleri ortalama 6.00 x 5.20 m. dir Güney duvar, kuzey duvara göre biraz uzun olduğu için plan yamulmuştur. Giriş kuzey duvarın doğusundadır (Çizim 1; Foto. 3). Beden duvarları beş taş sırasından oluşur. Doğu duvar diğerlerinden bir taş sırası düşüktür. Duvarlar kül rengi, düzgün kesme andezit tüfle örgü duvar tekniğinde yapılmıştır. Duvarlar üstte, yanlara saçak şeklinde taşan, düz levha taşlardan oluşan harpuşta ile sonlanır. Kapı dikdörtgen formlu ve düz atkı taşlıdır (Foto. 4).

Türbenin içinde dört mezar vardır. Şahideleri batı duvarına yanaşık olanlar daha erken iken, orta mezarın ayakucu ve türbenin ortasında bulunan mezarlar sonradan buraya eklenmiştir. Şahide siyah renkli andezit tüf malzemesiyle açık kahverengi diğer şahidelerden ayrılır. Ortadaki mezarın baş ve ayak taşları diğerlerine oranla daha uzun ve sade dikdörtgen formludur. Güney mezarın şahidesinin içi sivri kemer nişli, daha kısa kuzey mezarın şahidesinin içi kaş kemer

nişlidir. Erken tarihli şahidelerdeki yazılar çok fazla tahrip olmuştur (Foto. 5). Ortadaki şahidenin üstünde sadece Ayet-el Kürsi'nin baş kısmı okunabilmektedir. Sivri kemerli güney şahidede Ali Hasan (Hüseyin) bin Abdullah ismi ve H. 715 / M. 1315 tarihi yazılıdır. Kuzey mezarın yazıları tamamen tahrip olduğundan okunamamaktadır. Ortada, sonradan eklenen siyah renkli şahidede Şeyh Hasan bin Şeyh Zülfi adı ve H. 1197 / M. 1783 tarihi yazılıdır.

İçindeki şahidelerden hareketle türbe 14. yüzyıl başına tarihlendirilebilir.

2.2. Bulanık Mollakent Mihraplı Türbe

Mollakent mezarlığının ortasındadır (Foto. 2). Dış ölçüleri ortalama 6.00 x 4.50 m. olan türbe, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzey kenarı güneye oranla biraz daha kısa olduğundan yamuk bir düzenleme gösterir. Doğu cephenin ortasında eksenden hafif güneyinde giriş kapısı, güney duvarının ortasında yarım daire planlı mihrabı, içerde türbenin kuzey yarısında sadece baş şahideli iki mezar bulunur (Çizim 2, Foto. 6).

Mevcut iki mezarı dört yönden çevreleyen, 0.60 m. kalınlığında, 1.25 m. yüksekliğindeki duvarlar düzgün kesme, kahverengi andezit tuf malzemeli beş taş sırasından oluşur. Üstte yarım dairesel bir harpuşa ile sonlanır. Doğu cephedeki giriş kapısının eşiği olmakla birlikte üstü açıktır. Kible duvarının ortasında, 0.75 m. yüksekliğinde kısa mihrap yarım daire planlı, beş dilimli kemerli, istiridye yivli kavsaralıdır (Foto. 6-8).

Türbenin kuzey yarısındaki iki mezardan kuzeydekisinin şahidesi daha uzundur. Şahidelerin iç ve yan yüzleri kazıma tekniğinde yazılıdır. İç yüzlerinin dışa taşıntılı alınlıkları üç yüzeysel mukarnas sırasıyla işlenmiştir. Arka yüzleri, oyma-kabartma tekniğinde geometrik, bitkisel ve yazı motifleri ile süslenmiştir. Alt bölümlerinde sivri kemerli birer niş ve içlerinde, kuzey şahidede sekiz kollu yıldızdan oluşan geometrik geçme kompozisyon, güney şahidede hayat ağacı motifi yer alır. Şahideler tamamen Ahlat Mezar Taşları üslubundadır (Foto. 9-10). Kuzey şahidenin arka yüzünde pano içinde "Amelu Kasım bin Muhammed es-Sema" ifadesi ile usta adı yazılmıştır. Şahidenin tarihi okunamamakla birlikte, Kasım bin Muhammed'in, Ahlat Meydanlık (Selçuklu) Kabristanının Kadılar Mezarlığı bölümünde H. 908 / M. 1502-H. 914 / M. 1508 (Karamağaralı, 1992: 98, 203-208) tarihleri arasında dört eseri vardır. Şahidelerdeki motif ve kompozisyonlar Ahlat'taki 13-14. yüzyıl örnekleriyle (Karamağaralı, 1992: 152-168) de büyük oranda benzeşmektedir. Şahidenin ustası Kasım bin Muhammed'den hareketle türbe 16. yüzyıl başı Akkoyunlu dönemine tarihlendirilebilir.

2.3. Bulanık Mollakent Kuzeydoğu Açık Türbe

Mollakent Beldesi Mezarlığı'nın kuzeydoğu köşesindedir (Foto. 2). Doğu-batı doğrultusunda, 11.00 x 7.00 m. dış ölçülerinde düzgün dikdörtgen planlıdır. Kuzey ve güney cephelerinin ortasında birer giriş bulunur (Çizim 3, Foto. 11).

Duvarlar kahverengi düzgün kesme andezit tuf malzemeli, örgü duvar tekniğinde beş taş sırasıyla yapılmıştır. Duvar üstte, saçak şeklinde yanlardan taşan, levha taşlarla düzenlenmiş düz harpuşa ile sonlanır. Yola açılan kuzey kapısı, derin yuvarlak kemerli ve yanlarda sekilidir. Yuvarlak kemer duvarlardan daha yüksektir. Güney kapı, düz atkı taşlı basit dikdörtgen açıklıktan oluşur (Foto. 11-12).

Türbe içinde, mermer ve andezit tuf malzemeden oluşan farklı üsluplarda ve farklı zamanlarda yapılmış dokuz mezar ve mezar taşı vardır (Foto. 13).

İçindeki şahidelerden tarihli olanlar, H. 946 / M. 1539, H. 1289 / M. 1872, H. 1294 / M. 1877, H. 1304 / M. 1887, H. 1318 / M. 1900 tarihliidir.

2.4. Bulanık Mollakent Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi

Mollakent Beldesi Mezarlığı'nda, Mihraplı Türbenin yaklaşık 50 m. güneyindedir (Foto. 2). Dıştan 6.50 x 6.85 m. ölçülerinde kare planlıdır. Doğu cephenin ortasında giriş kapısı vardır. Düzgün kesme, kahverengi andezit tuf malzemeli yedi taş sırasından oluşan duvarlar, 0.60 m. kalınlığında, 2.25 m. yüksekliğindedir. Üstte yarım dairesel bir harpuşta ile sonlanır (Çizim 4; Foto. 14).

Doğu cephedeki giriş kapısı, kaval, oluk ve düz silmelerle düzenlenmiş söve ve atkı taşıyla çevrilidir. Atkı taşı daire içindeki oyma-kabartma palmet kuşağıyla süslenmiştir (Foto. 15). Türbe duvarları içerden ve dışarıdan oldukça sadedir (Foto. 14, 17). Türbe içinde iki sanduka kalıntısı ve bir şahide parçası vardır (Foto. 17). Mermer şahidede, Abdal Ağa ibn İsmail adı ve H. 1124 / M. 1712 tarihi geçer. Halk arasında türbe Tutaklı Ağa Türbesi olarak bilinir.

2.5. Bulanık Mollakent Şeyh Süleyman (Güneybatı) Türbesi

Mollakent Köyü Mezarlığı'nın güneybatısında, Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi'nin yaklaşık 40 m. güneybatısında yer alır (Foto. 2). Doğu-batı doğrultusunda yamuk planlı türbenin dış ölçüleri ortalama 20.00 x 12.00 m. dir. Güney duvar 9.00 m. uzunluğu ile kuzey duvara oranla daha kısadır. Güneybatısına başka bir bölüm eklenmiştir. Kuzeybatı köşe, alt bölümü üçgen pabuç biçiminde olacak şekilde pahlıdır. Doğu cephenin güneyinde dikdörtgen formlu, düz atkı taşı mazgal bir giriş yer alır. Girişin güneyinde, kuzeyinde ve karşısındaki batı duvarda birer niş vardır. Türbede günümüzde on beş mezar bulunmaktadır. Güneyindeki ek bölümde de beş mezar vardır (Çizim 5, Foto. 18-19). Duvarlar, kahverengi düzgün kesme andezit tuf malzemeli örgü duvar tekniğinde dört taş sırasından oluşur. Üstte yanlara korniş biçiminde çıkıntılı, levha taşlardan oluşan düz harpuşta ile sonlanır (Foto. 20). Giriş kapısının kuzeyindeki niş içinde mermer üzerine kabartma celi sülüs işlemeli yedi satırlık Arapça kitabesinden Şeyh Süleyman adına H. 1224 / M. 1809 yılında yapıldığı yazılıdır (Foto. 21). Girişin güneyindeki niş üç dilimli kemerlidir. İçindeki şahideler de açık kahve andezit tuf malzemeli, üçgen alınlıklı geç dönem mezar taşlarıdır. Şahidelerden biri başlıklıdır.

2.6. Bulanık Esenlik Şeyh Melik (Şeyh Ramazan) Türbesi

Esenlik Köyü'nün kuzeydoğusunda bulunan türbe, dışarıdan 8.00 x 7.00 m. ölçülerinde kare planlıdır. Kuzeydoğu köşesine geç dönemde bir yapı eklenmiştir. Kuzey duvarın doğusunda sade girişi bulunur (Çizim 6; Foto. 22).

Duvarlar, kahverengi andezit tuf, moloz taş malzemeyle 0.85 m. kalınlığında, ortalama 1.00 m. yüksekliğinde kuru örgü duvar tekniğinde yapılmıştır.

Ortada sadece Şeyh Melik'in çift şahideli mezarı vardır. Şahideler kahverengi andezit tuf malzemeli ve başlıklıdır. Şeyh (Abdül) Melik'in köyde bulunan H. 725 / M. 1325 tarihli caminin banisi olduğu söylenir (Kılavuz, 1997: 46). Büyük oranda tahrip olan şahidelerde tarih ve isim bölümleri okunamamaktadır. Ayak taşının alınlığına kazınarak H. 726 / M. 1326 tarihi yazılmıştır. Baş taşının güney kenarında tarih yazmaktaysa da sadece "sitte (altı)" okunabilmekte diğer bölümler silinmiştir. Şahidenin kuzey bölümünde ise "es-seyyid eş-şeyh ramazan tabellahu" ifadesi yazılıdır (Foto. 23).

2.7. Bulanık Esenlik Şeyh Tahir Türbesi

Esenlik Köyü'nün kuzeydoğusunda, Şeyh Melik Türbesinin yaklaşık 80 m. doğusunda yer alır.

Doğu-batı doğrultusunda üç bölümden oluşur. Ortadaki Şeyh Tahir Türbesinin doğusunda giriş bölümü, batısında da başka bir açık türbe yer alır. Şeyh Tahir Türbesi, dıştan 5.60 x 5.70 m. ölçülerinde kare planlıdır. Türbenin doğu duvarının güneyinde giriş kapısı, güney duvarının üst

bölümünde de küçük bir pencere, batı duvarında girişin karşısında küçük bir niş yer alır (Çizim 7; Foto. 24).

Duvarlar, altı sıra, düzgün kesme, kahverengi andezit tüf malzemeye, 1.50 m. yüksekliğinde, 0.65 m. kalınlığında, örgü duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Üstte iki yana eğimli üçgen harpuşa ile sonlanır (Çizim 7; Foto. 24).

Türbe kuzeyden güneye eğimli bir arazi üzerine oturur. Doğudaki giriş bölümünün duvarları moloz taş malzemeye örülüdür. Güney duvarının ortasındaki pencere, dış cephede yedi dilimli kemerli bir alınlığa sahiptir. Alınlığın ortasında kazıma tekniğinde H. 1317 / M. 1899 yılı yazılıdır (Foto. 25). Doğu cephedeki giriş kapısı, sade dikdörtgen formlu ve düz atkı taşlıdır. Türbenin içinde günümüzde iki mezar vardır. Güneydeki mezar Şeyh Tahir'e aittir. Son zamanlarda mezar taşı mermerle yenilenmiştir. Önceki andezit tüf malzemeli, başlıklı şahidesinin kırık parçaları türbe içindedir. Penceredeki tarihe uygun olarak H. 1317 / M. 1899 yılı yazılıdır. Kuzeyindeki mezar yakın tarihimize, 1986 yılına aittir (Foto. 26).

Mimari özelliklerinden hareketle batıdaki açık türbenin, Şeyh Tahir Türbesi'nden sonra yapıldığı düşünülebilir. Ortadaki çift şahideli mezarın baş taşındaki yazılar bozuk istifinden dolayı okunamamaktadır. Sadece son satırdaki H. 1128 / M. 1716 tarihi seçilebilmektedir. Muhtemelen bu şahide de diğerleri gibi yenilenmiş olmalıdır.

2.8. Bulanık Kurganlı Köyü Dağıstanlı Zaptiye Onbaşı Muhammed Efendi Türbesi

Açık Türbe Köyün yaklaşık 500 m. kuzeydoğusunda bulunan mezarlık içinde yer alır. Yapı dıştan 4.15 x 4.26 m. ölçülerinde kare planlıdır. Tamamen krem renkli kalker, düzgün kesme taş ile, 0.60 m. kalınlığında, 1.30 m. yüksekliğinde kuru örgü duvar tekniğinde yapılan duvarlar iki yana eğimli bir harpuşa ile sonlanır (Çizim 8, Foto. 27). Girişi olmayan türbede iki mezar bulunur. Bunlardan kuzeydeki, Dağıstanlı Zaptiye Onbaşı Muhammed Efendinin H. 1314/ M. 1896 tarihli iki şahideli ve kapak taşlı mezarıdır. Güney mezarın şahideleri yarıya kadar kırılmıştır (Çizim 8, Foto. 28).

2.9. Korkut Sazlıkbaşı Köyü Türbesi

Köyün 500 m. doğusundaki mezarlığın güney bölümündeki tepenin en üst noktasındadır.

Güney-kuzey doğrultusunda, dıştan 4.90 x 5.40 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı türbenin güney duvarının doğusunda girişi vardır. Düzgün kesme, kül rengi andezit tüf beş taş sırası ve iki yana eğimli üçgen formlu harpuştadan oluşan kuru örgü duvar tekniğinde yapılan beden duvarları, 0.70 m. kalınlığında, 1.50 m. yüksekliğindedir (Çizim 9; Foto. 29). Güney cephedeki giriş düz atkı taşlıdır. Kuzey duvarda da bir niş yer alır. Günümüzde türbenin içinde mezar taşı bulunmamaktadır (Foto. 30).

2.10. Korkut Akyıldız Köyü Türbesi

Köyün doğusundaki mezarlığın tepesinde yer alan türbe, yamuk bir plan gösterir. Dış ölçüleri ortalama 4.10 x 4.00 m. dir. Kuzey duvarının batı yarısı içe doğru kırılmıştır. Batı duvarının kuzeyinde düz atkı taşlı girişi vardır.

Beden duvarları dört sıra, kahverengi andezit tüf taş sırasından ve üstteki iki yana eğimli üçgen harpuştadan oluşur. Kuru örgü duvar tekniğinde 0.75 m. kalınlığında ve 0.75 m. yüksekliğindedir (Çizim 10, Foto. 31).

Türbenin içinde üç mezar vardır. Güneydeki mezar iki şahideli ve sandukalı türdedir. Diğer iki mezar da iki şahideli olmakla birlikte sadedir. Güney mezarın baş taşında H. 1332 / M. 1914 yılı yazılıdır (Foto. 32).

2.11. Muş Kayışık Köyü Şeyh İsa ve Züleyha Türbesi

Muş İli Merkez İlçesine bağlı Kayışık Köyünde yer almaktadır. İnşa edildiği dönemde açık türbe plan şemasına sahip olan yapının 2010 yılında duvarları yükseltip üstü kırma çatıyla kapatılarak günümüzdeki halini almıştır.

Kare planlı türbe, 3.85 x 3.95 m. ölçülerindedir. Duvarlar kaba yonu, kayrak kum taşlarıyla örgü duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Kuzey duvarın batısında girişi yer alır (Çizim 11, Foto. 33-34). Beden duvarında, girişin doğusunda, tarihsiz üç satırlık Arapça kitabesi yer alır. Türbede, ortada Şeyh İsa, güneyinde eşi Züleyha ve kuzeyinde oğlu Muhammed'in mezarları vardır. Eşi Züleyha'nın şahideleri moloz kum taşlarından oluşurken, Şeyh İsa ve oğlu Muhammed'in mezar taşları beyaz mermerdir (Foto. 35). Farsça kitabeli şahidelerde Şeyh İsa'nın H. 1260 / M. 1844, oğlu Muhammed'in H. 1258 / M. 1842 tarihinde öldüğü yazılıdır.

2.12. Muş Mescitli Köyü Türbesi

Köyün güneybatısındaki mezarlığın ortasında bulunan türbe 6.00 x 6.00 m. ölçülerinde kare planlıdır. Kuzey cephenin batısında bir kapı, güney duvarının ortasında da bir mihrabı vardır. Ortasında günümüzde bir sanduka formu mezar taşı yer alır. Duvarlar, altı sıra kahverengi andezit tuf malzemeye kuru örgü duvar tekniğinde, 0.90 m. kalınlığında, 1.45 m. yüksekliğinde inşa edilmiştir. Kuzey cephedeki kapının üstü açıktır (Çizim 12, Foto. 36). Kapının iç sövelerinden üstünün düz atkı taşlı olduğu düşünülebilir. Duvarların harpuştasız olması ve yıkılmış izlenimi vermesi bu durumu destekler. Güney duvarının ortasındaki mihrap iki kademeli dikdörtgen planlıdır. Ortasındaki sandukada tarih veya yazı yoktur (Foto. 37).

2.13. Malazgirt Sarıdavut Köyü Türbe Kalıntısı

Malazgirt Sarıdavut köyünün 2 km. kuzeyindeki eski köyün mezarlığında kaçak kazılar sonucu mezar taşları ve temel seviyesinde 5.00 x 5.00 m. ölçülerinde kare planlı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Adaksu karakolunun bahçesine taşınan ve bu yapının ortasından çıkarılan beş mezar taşından bu yapının bir türbe olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 38).

Karakolun bahçesindeki mezar taşlarından ikisi sanduka parçasıdır. Sandukaların yanları kufi hatta benzer, aralarında palmet motifi işlemeli bir yazı kuşağıyla bezeli iken üst kısımları birinde kırık, diğerinde kaş kemerli birer niş bulunmaktadır. Yazı üslupları ikisinde de aynıdır. Yine bunlara benzer üçüncü mezar taşı parçası bulunmaktadır. Diğer iki parça daha küçük boyutlarda olup üzerlerinde Arapça yazılar bulunmaktadır.

3. Değerlendirme

Açık türbeler daha çok, beş yapıyla Mollakent ve iki yapıyla Esenlik Köylerinde olmak üzere Bulanık çevresinde, Korkut'un Sazlıkbaşı ve Akyıldız Köylerinde, Muş merkez ilçenin Mescitli ve Kayışık köylerinde ve Malazgirt'in Sarıdavut Köyü'nde yer almaktadır. Bu türbeler, bölgede en köklü geçmişe ve geniş mezarlığa sahip Mollakent ve Esenlik köylerinde yoğunlaşmaktadır.

İncelenen açık türbeler, Esenlik Köyündekiler dışında mezarlıkta ve mezarlığın en yüksek yerinde veya ortasında yer alırlar. Başka bir yapıya bağımlı değildir. Türbelerde gömülü olanlar genellikle Şeyh veya o bölgenin ileri gelenidir.

İncelenen türbelerden sadece ikisinde kitabe bulunmaktadır. Bunlardan Kayışık Köyü Şeyh İsa ve Züleyha Türbesi'ndeki kitabede isimler geçmekle birlikte tarih yoktur. Mollakent Şeyh Süleyman (Güneybatı) Türbesinin kitabesinde H. 1224 / M. 1809 yılı yazılıdır. Diğer türbeler içlerindeki mezar taşlarının tarihleriyle veya üsluplarıyla tarihlendirilebilir. Buna göre Mollakent Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi'ndeki dört mezardan kitabesi okunabilen güney şahidede H. 715 / M. 1315 tarihi, en basit planlı ve düzenli olan Esenlik Şeyh Melik Türbesindeki mezar taşında H. 726 / M. 1326 tarihi yazılıdır. Mollakent Mihraplı Türbe'deki şahidelerin tarihleri okunamamakla

birlikte ustasından hareketle 16. yüzyıl başına tarihlendirilebilir. Mollakent Kuzeydoğu Açık Türbe'de en erken tarihli mezar taşı H. 946 / M. 1539 tarihli'dir. Mollakent Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi'ndeki şahide H. 1124 / M. 1712, Esenlik Şeyh Tahir Türbesi'ndeki şahide H. 1317 / M. 1899, Kurganlı Köyü Dağıstanlı Zaptiye Onbaşı Muhammed Efendi Türbesi'ndeki şahide H. 1314 / M. 1896, Akyıldız Köyü Türbesi'ndeki şahide H. 1332 / M. 1914, Kayışık Köyü Şeyh İsa ve Züleyha Türbesi'ndeki şahide H. 1258 / M. 1842 tarihli'dir. Korkut Sarmaşık Köyü Türbesi içinde günümüzde mezar taşı yokken, Muş Mescitli Köyü Türbesi'ndeki sandukada tarih yazılı değildir. Malazgirt Sarıdavut Köyü Türbesi temel seviyesinde ulaşmış olmakla birlikte içinden çıkarılan mezar taşları üslupları bakımından erken tarihli'dir. Bu da 14. yüzyıla tarihlendirilebilir. Bu durumda Bulanık Mollakent Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi H. 715 / M. 1315 tarihi ile ilk örnek Korkut Akyıldız Köyü Türbesi de H. 1332 / M. 1914 tarihi ile son örnek olarak karşımıza çıkar.

Türbelerde genellikle kare veya kareye yakın dikdörtgen plan tercih edilmiştir. Üç türbede ise yamuk bir düzenleme görülür. Boyutları bakımından en küçüğü 3.85 x 3.95 m. Kayışık Köyü Şeyh İsa ve Züleyha Türbesi, en büyüğü de 20.00 x 12.00 m. ile Mollakent Şeyh Süleyman (Güneybatı) Türbesi'dir. Üç örnek dışında ölçüler 4-6 m. arasında değişmektedir.

Malzeme olarak bölgede yaygın olan andezit tuf (Ahlat Taşı) taşı kullanılmıştır. Sadece Kurganlı Köyü Muhammed Efendi Türbesi krem renkli kalker taş ile inşa edilmiştir. Esenlik Şeyh Melik Türbesi moloz taş malzemeye, Muş Kayışık Köyü Şeyh İsa ve Züleyha Türbesi kaba yonu kayrak taşı malzemeye, diğerleri tamamen düzgün kesme taşla inşa edilmiştir. Duvarların yükseklikleri 0.75 m. ile 2.25 m. arasında değişmektedir.

Duvarlar kuru örgü duvar tekniğinde inşa edilmişlerdir. Sadece Esenlik Şeyh Tahir Türbesi'nin inşasında harç kullanılmıştır. Duvarlar Esenlik Şeyh Melik ve Mescitli türbelerinde harpuştasız iken diğerlerinden, üçü düz, ikisi yarım silindirik ve dördü üçgen harpuştalar ile sonlanır.

Türbelerden sadece Kurganlı Köyü Muhammed Efendi Türbesi kapısızdır. Mollakent Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi kapısı süslemeleriyle, Mollakent Kuzeydoğu Türbe de yuvarlak kemerli formuyla dikkat çekicidir. Ayrıca Mollakent Mihraplı ve Muş Mescitli türbelerinin diğerlerinden farklı olarak birer mihrabı vardır. Mihraplı Türbe'nin istiridye yivli mihrabı önemlidir.

Türbelerdeki mezar sayıları bir ile on beş arasında değişmektedir. Üçten fazla mezarın yer aldığı iki türbe vardır. Onlar da Mollakent Şeyh Süleyman (Güneybatı) ve Mollakent Kuzeydoğu türbeleridir. Diğer türbelerde mezar sayısı genellikle bir ile üç arasındadır.

Türk Sanatının Orta Asya'daki ilk örneklerinden olan kurganlar, alttaki mezar odasını korumak amacıyla üstüne yapılan yığma toprak tepeye sahiptir. Aslında korumaktan gelişen kurgan, mezarın üstündeki tepenin adıdır. Kırgızcada aynı zamanda mezarın etrafındaki çit, duvar, parmaklık için de kullanılır (Çoruhlu, 2007, s. 75-80). Kurganlardan önce Afanesiova Kültürü döneminde (M.Ö. 3-2. Bin) mezarların üstünde taşlarla hafif bir tümsek yapılarak etrafı daire planında taşlarla belirli bir yükseklikte çevrelenmiştir (Foto. 39) (Çoruhlu, 2007: 32-33). Andronova Kültürü döneminde (M.Ö. 1500-1200) daire plan, köşeli plana dönüşerek kare olmuştur (Foto. 40) (Diyarbakirli, 1972: 7; Çoruhlu, 2007: 38-43). Göktürk döneminde Kültigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk mezarlarının etrafı belirli yükseklikte duvarlarla çevrelenmiştir (Çoruhlu, 2007: 159-170). Benzer uygulamalar Aral Gölü'nün doğusunda Tagisken mezarlarında (M.Ö. 6-4. yüzyıl) görülmektedir (Aslanapa, 1984: 161; Aslanapa, 1991: 104; Çoruhlu, 1999: 53; Çam, 1999: 66). Bu türün Anadolu'daki temsilcisi olan Tercan Mama Hatun Türbesi (1245) dışarıdan daire planlı bir çevre duvarıyla kuşatılmıştır (Foto. 41) (Önkol, 1996: 437-443).

Bölgede; Bitlis Güroymak'ta Şeyh Muhammed Mezarlığı'nda (19. yüzyıl sonu) (Çelik, 1998: 93), Güroymak Kümbet Mezarlığı'nda, (Pektaş ve diğerleri, 2011: 460) Bitlis Ahlat Kırıkkaya Köyü Mezarlığı'nda, (Pektaş ve diğerleri, 2005: 175-176), Ahlat'ta Meydanlık

Mezarlığı'nın güney bölümünde Aile Mezarlığı olarak adlandırılan, dört tarafı duvarla çevrili ve batı tarafında girişi bulunan bir açık türbe (Foto. 43) vardır.

Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı'nda 1992-1995 yılları arasında yapılan kazılar sonucunda, mezarlığın Selçuklu bölümünde Türk mezar mimarisinde az rastlanan üç mimari yapı ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ikisi kare diğeri sekizgen planlıdır. 6.40 x 5.90 m. ölçülerindeki kuzey yapının kuzey duvarının doğusunda bir kapısı, kible duvarında mihrabı, 4.30 x 4.30 m. ölçülerindeki güney yapının doğu duvarının kuzeyinde bir kapısı vardır. Her ikisinin içinde yapıldıkları döneme ait iki adet kapaklı lahit yer alır. Sonraki dönemlerde de mezarlar yapılmıştır. İki yapıya batı köşelerinden bitişik sekizgen yapının kenarları dıştan 1.70 m. uzunluğundadır. Zeminleri düzgün taş döşemelidir. Duvarlar, düzgün kesme taş kaplamalı dolgu duvar tekniğindedir (Foto. 42). Günümüze sadece iki taş sırası gelebilen duvarların, kapılardaki ahşap kalıntılarından en az kapı yüksekliğinde olduğunu göstermektedir. Üzerlerinde tarih bulunmamakla birlikte konumları, mihrap formu, sanduka tipleri ve taşlardaki usta monogramlarından hareketle 11. yüzyıla tarihlendirilebilir. Mezarlığın kuzeydoğusunda halk arasında "Yatır Türbesi" denilen Osmanlı döneminde moloz taşla yenilenen, yaklaşık 2.00 m. yüksekliğinde ve harpuştayla sonlanan duvarlara ve kuzeydoğu köşede kapıya sahip üstü açık daha sade bir örneği vardır (Uluçam, 1996: 287-292; Uluçam, 2000: 17-19).

16. yüzyılda varlığı bilinen, ancak bugün Konya'nın tamamen harabe olan eski Sille köyünde bulunan bir mezarın etrafı basit taşlarla çevrilmiştir. Diyarbakır'da Şeyh Abdülcelil'in mezarının etrafına taşlarla yüksek bir duvarın örülmesi halkın zamanla ziyaret diye adlandırdıkları mezarlara son derece önem verdiklerini göstermektedir. Diyarbakır'da Beyaz Türbe, Arap Şeyh (Şah), Seyid Baba, Şeyh Mehmet mezarlarının etrafı yüksek duvarlarla çevrelenerek üstü açık türbe şeklinde yapılmıştır (İlhan, 1996: 202-204). Mersin, Bozyazı'da Ahmet Halife Türbesi, giriş kapısına sahip, üstü açık yüksek duvarlardan oluşur (Çetin, 1996: 115-117).

Osmanlı mimarisinde üstü açık türbelerin ilk örneklerinden biri Yalova-Altınova Hersekzade Ahmet Paşa Türbesi (1517) (Foto. 44) (Bayrak, 1998: 44; Özer, 2008: 23; Seçkin, 2019 : 201-203) oluşturur. İstanbul Fatih Mesih Mehmet Paşa Türbesi (1591-92) (Tahaoğlu, 1988: 181) (Foto. 45) sekizgen planlıdır. Türbenin cepheleri metal kafeslerle düzenlenirken üstü de açık bırakılmıştır. Osmanlı geç dönemde üstü açık türbeler daha yaygın uygulanmıştır. İstanbul'da 17. yüzyıl ilk yarısında Kadızadeli hareketinin etkileri sonucunda Köprülü Mehmet Paşa (1661), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1683), Üsküdar Gülnuş Valide Sultan (1710) (Foto. 46, Kuban, 2007) ve Koca Ragıp Paşa (1762) türbelerinin üstü açık yapılmıştır, denilebilir (Çam, 1999: 68, Bayrak, 1998: 56). Üstleri sadece kubbe formu verecek şekilde demir çubuklarla örtülüdür. İstanbul Şeyhülislam Saadeddin Efendi Türbesi'nin (1741)¹ yola bakan cephesi dört kemerli ve üstü açıktır. Son örneklerden İstanbul Servetseza Kadın Türbesi (1877) baldaken formu ve üst örtüsüzdür (Laqueur, 2010: 67; Bulut, 2014: 142-143). İstanbul Eyüp'te İzzet Efendi Türbesi (1891-92), ön cephesi kapı ve iki yanında birer pencere ile düzenlenirken diğer cepheler sağır duvarlı ve üstü açıktır. Hatice Canan Hanım Türbesi (1907) ve Fatma Şerife Hanım Türbesi (1912-13) de benzer düzenlemeye sahiptir (Önkol, 2010: 483-486; Demiriz, 1989: 41,47). Safranbolu'da, Safranbolu mezarlığı içinde Müftü Hacı Mustafa Asım Efendi Türbesi (1900) (Karacakaya ve diğerleri, 2013, 120) duvar örgü tekniği ve duvarların üstündeki harpuşt izlerinden üstünün açık olduğu anlaşılmaktadır. Balkanlarda ve Bosna-Hersek'te de üstü açık türbeler 18. ve 19. yüzyılda yaygın olarak uygulanmıştır (Tokuz, 2019: 241,242; Kılıcı, 2010:102-103). Ulema sınıfının tercih ettiği türbelerdir (Orhan, 2012: 466).

4. Sonuç

Mezar anıtları veya işaretleri, kabirde, toprak altında medfun kişinin ziyaret amaçlı yerini belirleyerek mezar hüviyeti kazanmaktadır. Ayrıca yerlerinin belirlenmesiyle bu mekanların

¹ http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-anit/detay/envanter_id/61856 (Erişim Tarihi: 14.10.2012)

korunması ve işaretlerle de kime ait olduğu bilinmesi sağlanmaktadır. Şahide veya sandukayla yeri belirlenen mezar, etrafındaki ve üstündeki mimari yapıyla da çevre etkilerinden korunmaktadır. Mezarların etrafı ilk dönemlerden başlayarak bir taş sırası veya duvarla koruma altına alınmış ve bir sınır oluşturulmuştur. İmam Şafi'nin "türbelerin kubbeleri yıktırıldı" ifadesinden üst örtünün yıkılması anlaşılabılır. Ayrıca Sultan II. Murat'ın vasiyetinde de belirtildiği gibi "Allah"ın rahmetinden mahrum kalmamak için üstü açık bırakılmıştır. Muş bölgesinde ilk örnekleri 14. yüzyıl başında görülen ve son dönemlere kadar yapımı devam eden üstü açık türbeler, Türk Sanatında aslında ilk dönemlerden itibaren uygulanan bir mezar anıtıdır. Bu mezar anıtları türbe ve kümbetlere birden fazla kişinin defnedilmesi uygulamasında da görüldüğü gibi bazı örnekleri daha da basitleşerek aile mezarları şeklinde düzenlenmektedir.

Türk Sanatının en belirgin özelliklerinin başında ata kültürü gelmektedir. Bu amaçla onların hatıralarına saygıyı gösteren mezar anıtları yapılmıştır. İslamiyet öncesinde yaygın olan bu uygulama İslamiyet sonrasında da yeni etkilerle birlikte gelişerek devam etmiştir. Kurgan, kümbet ve türbe yapıları Türk Sanatında mezar anıtının en abidevi türleridir. Bunlara benzer biraz daha farklı bir uygulama olarak bir veya birkaç mezarın etrafının duvarla çevrilmesiyle oluşturulmuş anıt mezar yapıları da vardır. Bu örneklerin bir kısmında mihrap, giriş kapısı ve pencereye yer verilerek anıtsallaştırılmıştır. Üst örtüsü bulunmayan, duvarları genellikle harpuşta ile sonlanan bu mezar yapıları "Açık Türbe" olarak adlandırılabilir. Özellikle Muş Bulanık ve Korkut yöresinde on üç örneğini gördüğümüz bu yapılar farklı bir tip olması açısından önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Arık, M. O. (1969). "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anatolia (Anadolu)*, 11: 57-119.
- Arseven, C. E. (1983). *Sanat Ansiklopedisi*, C. I-V. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslanapa, O. (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*. Ankara: AKM Yayınları.
- Bayrak, M. O. (1998). *Türbeler Sözlüğü*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Bulut, M. (2014). "Servet Seza Kadın Efendi Türbesi", Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (18-20 Ekim 2012) Bildirileri, C. I: 141-150: Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi Yayını.
- Çam, N. (1999). "Türk Mezar ve Türbelerinin Özellikleri ile İlgili Bazı Düşünceler", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Bildiriler*, 63-71, İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınevi.
- Çelik, Ç. (1998). *Bitlis Güroymak'taki Tarihi Mezar Taşları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çetin, H. (1996). "Bozyazı'da Sonun Başlangıcı", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, II: 113-120, Ankara: TTK Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (1999). Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Bildiriler*, 47-62, İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Daş, E. (2007). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Demirci, K. (2001). "Kabir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, 33-35. İstanbul.

- Demiriz, Y. (1989). *Eyüp'de Türbeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Devellioğlu, Ferit. (1993) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. 11. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*, İstanbul: MEB Yayınevi.
- Doğan, S. <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=38981>, 2007 (Erişim Tarihi, 16.12.2019)
- Doğanay, A. (1999). "Sultan II. Murad'ın Vasiyetnamesinin Mezar Mimarimize Te'siri". *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Bildiriler*, 99-113. İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınevi.
- http://www.istanbulkulturenvanteri.gov.tr/kentsel-anit/detay/envanter_id/61856 (Erişim Tarihi: 14.10.2012)
- İlhan, M. M. (1996). "Diyarbakır'ın Türbe Yatır ve Mezarlıkları", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, I, 179-212. Ankara: TTK Yayınları.
- Karacakaya, R. ve Yücedağ, İ.ve Kılavuz, B. N. (2013). *Safranbolu Kitabeleri*, İstanbul: Safranbolu Belediyesi Yayınları.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karaman, H. (1996). "Ölüm, Ölü, Defin ve Merasimler", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, I, 3-16. Ankara: TTK Yayınları.
- Karpuz, H. ve diğerleri. (2008). *Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü*. Konya: Selçuklu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kılavuz, B. N. (1997). *Muş ve Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Kılıcı, A. (2007). *Anadolu Türk Mimarisinde Erken Devir (XIV-XV. Yüzyıl) Baldaken Tarzı Türbeler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kılıcı, A. (2010). "Balkanlardaki Osmanlı Baldeken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme" *Vakıflar Dergisi*, Sayı 32, 91-142. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- Kuban, D. (2007), *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Laqueur, H. P. (2010). *Hüve'l-Baki; İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mustafa, İ. ve diğerleri. (1990). *Mu'cemu'l-Vasit*, I-II, İstanbul: Çağrı Yayınevi.
- Orhan, İ. (2012). "Türbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, 464-467. İstanbul.
- Önkal, H. (1992). *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Önkal, H.(2009). "Türkiye'de Türbe Mimarisi Araştırmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Sanat Tarihi*, C. 7, Sayı 14, 125-140, İstanbul.
- Önkal, H. (2010). "Eyüp'te Bir Grup Çarduvâr (Açık) Türbe Hakkında Notlar", *XIII. Ortaçağ Ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (14-16 Ekim 2009) Bildirileri*, 481-488. İstanbul: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Özer, B. (2008). *Hersekzade Ahmet Paşa Külliyesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- Pektaş, K. ve Baş, G. Ve Kılavuz, B. N. (2005). “Bitlis Çevresi Yüzey Araştırması”, 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bildiriler*, I, 173-182. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Pektaş, Kadir. ve diğerleri. (2011). “Bitlis ve Çevresi 2009 Yılı Yüzey Araştırması”, 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bildiriler*, II, 457-473, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ragheb, Y. (1996). “İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı”, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, I, 17-23, Ankara: TTK Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1969). “İkinci Murad’ın Vasiyetnamesi”, *Vakıflar Dergisi*, VIII, 67-69. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- Seçkin, S. (2019). “Yalova’daki Eski Yerleşimler ve Tarihi Eserler”, Geçmişten Günümüze Yalova. Ed. Ahmet Taşağıl, 199-229, Yalova: Yalova İl Özel İdaresi Yayınları
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (1996). *Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şeker, M. (1999). “Türk Mezar Bilimi Bir Disiplin Olarak Kurulmalı”, *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, Bildiriler*, 25-32, İstanbul: Mezarlıklar Vakfı Yayınevi.
- Şemseddin S. (2011). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tahaoğlu, T. Ö. (1988). *İstanbul’da Osmanlı Türbelerinin Tipolojisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Tokuz, H. (2019). *Bosna-Hersel’teki Osmanlı Türbe Mimarisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uluçam, A. (1996). “Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı’nda Bulunan Üç Mezar Anıtı Hakkında”, *Aslanapa Armağanı*. 287-292. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Uluçam, A. (2000). Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı ve Mezartaşları. Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2006). Sultan İkinci Murad’ın Vasiyetnamesi, *Vakıflar Dergisi*, 4, 1-17. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ünsal, B. (1982). “İstanbul Türbeleri Üzerine Stil Araştırması”, *Vakıflar Dergisi*, XVI, 77-120. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

ÇİZİMLER VE FOTOĞRAFLAR

Çizim 1: Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi

Çizim 2: Mollakent Mihraplı Açık Türbe

Çizim 3: Mollakent Kuzeydoğu Türbe

Çizim 4: Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi

Çizim 5: Şeyh Süleyman Türbesi

Çizim 6: Esenlik Şeyh Melik Türbesi

Çizim 7: Esenlik Şeyh Tahir Türbesi

Çizim 8: Kurganlı Köyü Muhammed Efendi Türbesi

Çizim 9: Korkut Sazlıkbaşı Köyü Türbesi

Çizim 10: Akyıldız Köyü Türbesi

Çizim 11: Muş, Kayaşık Köyü Şeyh İsa Türbesi

Çizim 12: Mescitli Köyü Türbesi

Foto. 1: Muş Açık Türbeleri Dağılımı (Google Earth işlenerek)

Foto. 2: Mollakent Mezarlığı Hava Fotoğrafı (Google Earth'den)

Foto. 3: Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi Kuzey Genel

Foto. 4: Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi Kuzeydoğu

Foto. 5: Şeyh Hasan (Kara Abdal) Türbesi İç Mekan

Foto. 6: Mollakent Mihraplı Türbe Kuzeydoğu Genel

Foto. 7: Mollakent Mihraplı Türbe İç Mekan

Foto. 8: Mollakent Mihraplı Türbe Mihrap

Foto. 9: Mollakent Mihraplı Türbe Kuzey Şahide Dış Yüz

Foto. 10: Mollakent Mihraplı Türbe Güney Şahide Dış Yüz

Foto. 11: Mollakent Kuzeydoğu Türbe, Kuzeybatı Genel Görünüm

Foto. 12: Mollakent Kuzeydoğu Türbe, Kuzey Giriş

Foto. 13: Mollakent Kuzeydoğu Türbe, İç Görünüm

Foto. 14: Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi Giriş

Foto. 15: Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi Güneydoğu Genel

Foto. 16: Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi Şahide

Foto. 17: Abdal (Tutaklı) Ağa Türbesi İç Mekan

Foto. 18: Mollkent Şeyh Süleyman (Güneybatı) Türbesi İç Görünüm

Foto.19: Mollkent Şeyh Süleyman (Güneybatı) Türbesi

Foto. 20: Esenlik Şeyh Melik Türbesi

Foto.21: Mollkent Şeyh Süleyman (Güneybatı) Türbesi Kitabe

Foto.22: Mollkent Şeyh Süleyman (Güneybatı) Türbesi Kuzeybatı Köşe Pahi

Foto. 23: Esenlik, Şeyh Melik Mezar Taşı

Foto. 24: Esenlik Şeyh Tahir Türbesi Güney Genel Görünüm

Foto. 25: Esenlik Şeyh Tahir Türbesi, Güney Cephe Pencere

Foto.26: Esenlik Şeyh Tahir Türbesi Kuzeydoğu Genel Görünüm

Foto. 27: Kurganlı Köyü Muhammed Efendi Türbesi Kuzeydoğu Genel

Foto. 28: Kurganlı Köyü Muhammed Efendi Türbesi İç Görünüm

Foto. 29: Korkut Sazlıkbaşı Köyü Türbesi Genel Görünüm

Foto. 30: Korkut Sazlıkbaşı Köyü Türbesi İç Görünüm

Foto. 31: Korkut Akyıldız Köyü Türbesi Genel Görünüm

Foto. 32: Korkut Akyıldız Köyü Türbesi İç Görünüm

Foto. 33: Kayaşık Köyü Şeyh İsa Türbesi Kuzey Genel

Foto. 34: Kayaşık Köyü Şeyh İsa Türbesi Güneydoğu Genel

Foto. 35: Kayaşık Köyü Şeyh İsa Türbesi İç Görünüm

Foto. 36: Muş Mescitli Köyü Türbesi Genel Kuzeybatı Genel Görünüm

Foto. 37: Muş Mescitli Köyü Türbesi İç Görünüm

Foto. 38: Malazgirt Sarıdavut Köyü Türbe Kalıntısı

Bir Afanesyeva kurganı kesiti ve restitüsyonu
(J. P. Mallory, 1992).

Foto. 39: Afanesiova Mezarı (Çoruhlu, 2007)

Foto. 40: Andronova Mezarı (Diyarbakirli, 1972)

Foto 41: Tercan Mama Hatun Kümbeti (Karpuz ve diğerleri, 2008)

Foto. 42: Erciş Çelebibağı Mezarlığı Açık Türbe Örnekleri (Uluçam, 2000)

Foto. 43: Ahlat Meydanlık Mezarlığı Açık Türbe

Foto. 44: Yalova Hersekoğlu Ahmet Paşa Türbesi (Özer, 2008)

Foto. 45: İstanbul Fatih Mesih Paşa Türbesi (Doğan, 2007)

Foto. 46: İstanbul Üsküdar Gülnuş Valide Sultan Türbesi (Kuban, 2007)